

*School for Teachers
Училище за учители*

ЕКСКУРЗИЯТА – СТИМУЛ ЗА ПОВИШАВАНЕ ПОЗНАВАТЕЛНАТА АКТИВНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ НАЧАЛЕН ЕТАП ПО ПРЕДМЕТИТЕ „РОДЕН КРАЙ“, „ОКОЛЕН СВЯТ“, „ЧОВЕКЪТ И ПРИРОДАТА“ И „ЧОВЕКЪТ И ОБЩЕСТВОТО“

Камелия Любенова Ангелова

2. СУ „Акад. Емилиян Станев“ – София

Резюме. За да обикне родината си, човек трябва да я опознае. Екскурзиите са най-предпочитаната форма на обучение за учениците от начален етап, I – IV клас. Интересът на децата по време на екскурзия е силно повишен, знанията и понятията се формират леко и естествено на терен и екскурзията се явява ефективна форма за обучение и възпитание на подрастващите. Темата разглежда значението на екскурзията за целите на обучението по учебните предмети „Околен свят“, „Роден край“, „Човекът и природата“, „Човекът и обществото“, видовете екскурзии, задачи, методи и последователни етапи, през които преминава една ученическа екскурзия, предварителната подготовка на учителя и учениците, видове екскурзии съобразно дидактическите цели, използването на екскурзията в обучението по „Околен свят“, „Роден край“, „Човекът и природата“, „Човекът и обществото“, елементи на годишния и предварителния план на екскурзията и наблюдението като доминиращ емпиричен метод за дидактически изследвания.

Keywords: excursion, effective form of training, connection education - life, excursion types, stages, preparation of teacher and students, monitoring – dominating empirical method, didactic purposes, elements of annual and preliminary

Думата „екскурзия“ (от лат. *excursio*) в буквален превод означава излет. В дидактиката под екскурзия се разбира такава форма на обучение, при която учениците непосредствено изучават предметите и явленията в тяхната естествена среда, пътешествие на дълго разстояние и за продължително време при строго определено разписание. Но това разбиране твърде много стеснява съдържанието и обема на понятието. По-целесъобразно е под екскурзия да се разбира всеки излет в природата (в производството, в музея и т.н.), извършван с

учебна цел, независимо от разстоянието и продължителността му. В този смисъл, екскурзия е и посещението с учебна цел на близкия магазин, завод или музей, в зоологическата градина или в парка. В редица случаи, особено в началните класове, нейната продължителност може да бъде и до един учебен час.

Значение на екскурзията за целите на обучението по „Околен свят“, „Роден край“, „Човекът и природата“, „Човекът и обществото“

Екскурзията има голямо образователно и възпитателно значение. Тя позволява на учениците да се запознаят с реалните предмети и явления, да разширят сетивния си опит с нови впечатления, с ярки представи за обкръжаващата действителност. По време на екскурзиите учениците се учат да се вглеждат в живота, да черпят познания от „книгата“ на природата, развиват се познавателните им способности: вниманието, наблюдателността, мисленето, творческото въображение и пр. Предметите и явленията се възприемат цялостно, в тяхното движение и изменения, знанията се придобиват активно – моторно. Екскурзиите допринасят за осъществяване на връзката между обучението и живота, за разширяване на политехническият кръгзор на учениците. Голямо е значението им за нравственото и естетическото възпитание на подрастващите, за тяхното физическо развитие. Екскурзиите оказват благоприятно въздействие върху техните чувства и емоции, възпитават у тях любов към природата, към родния край, към родината.

Подготовка на учителя и учениците, задачи, методи и последователни етапи, използвани по време на екскурзия

Ефективността от екскурзията зависи твърде много от методиката на нейната подготовка и провеждане. При това важно значение има както подготовката на учителя, така и подготовката на учениците. Екскурзията не е изолирана форма на обучение, а заема определено място в системата от уроци по една или друга тема. Ето защо важна задача на учителя е предварително да определи темата и мястото на екскурзията в системата от уроци, както и нейната образователно-възпитателна цел. Той трябва да разработи конкретен план, в който се уточняват задачите на екскурзията, произтичащи от целта, последователните етапи на екскурзията, редът на разглеждане на обектите, системата от задачи и въпроси, които ще се поставят на учениците, формите за използване на екскурзионния материал, както и разпределението на времето на екскурзията, организацията на придвижването на учениците, целесъобразният маршрут на движение и др.

Когато ще се наблюдават нови обекти, желателно е учителят да се е запознал с тях предварително, за да може по време на екскурзията да насочи вниманието на учениците към техните най-съществени особености. Ако при екскурзията се налага участието на специалист инженер, агроном, уредник на музей и др., необходимо е учителят да уточни с него на какво да обърне внимание с оглед целите на екскурзията и възрастовите особености на учениците.

За учениците, особено в началните класове, всяка екскурзия е желана. Тя внася разнообразие във всекидневната им дейност. Подготовката им за екскурзията се осъществява в два плана: дидактически и организационен. Учениците предварително се запознават с целта и задачите на екскурзията, а също и къде ще отидат, какво ще наблюдават, какви материали ще съберат, как ще ги обработват и др. Учителят дава необходимите указания и за организационната подготовка на учениците – по отношение на облеклото, обувките, правилата за движение и т.н.

Екскурзията започва с напомняне на учениците на нейните цели и задачи, които трябва да бъдат изпълнени. Ръководна роля има учителят, който използва най-разнообразни методи: разказ, беседа, обяснения, демонстрация и др. Особено място заема самостоятелното наблюдение от учениците на изучаваните обекти, при което се използват най-различни форми на съчетание между нагледност и словото. Учителят си служи с най-различни похвати за активизиране на учениците, следи изпълнението на поставените задачи, оказва необходимата помощ. Специално внимание обръща на реда и дисциплината, стреми се да не допуска нежелателни отклонения от темата. Грижи се за здравето и безопасността на учениците. При необходимост се предоставя възможност на учениците да си водят записки, да правят рисунки, скици, да снимат с фотоапарати и др. Екскурзията завършва със заключителна беседа, чрез която се обобщават резултатите. В редица случаи впечатленията от екскурзията се обсъждат по-обстойно в клас, където се обработва и събраният материал.

Видове екскурзии съобразно дидактическите цели

В зависимост от дидактическите си цели екскурзията бива предварителна (преди началото на работата по темата), междинна (в процеса на изучаване на една или друга тема) и заключителна (след завършване на работата по една или няколко теми).

Предварителната екскурзия позволява да се събере необходимият фактически материал във връзка с предстоящата за изучаване тема, да се създаде познавателен интерес у учениците към новите обекти и др. Чрез *междинната екскурзия* придобитите знания по темата се разширяват, затвърдяват и стават по-осъзнати, като същевременно се осигурява и нов емпиричен материал. *Заключителната екскурзия* допринася за разширяване, задълбочаване и обобщаване на изучените знания по една или няколко теми.

В зависимост от сезона, през който се провеждат, екскурзиите биват пролетно-летни и есенно-зимни; в зависимост от продължителността си – кратковременни (малки), еднодневни, многодневни.

В зависимост от учебния предмет, по който се провеждат – исторически, географски, ботанически и др. Напоследък специално внимание се обръща

на така наречените *междупредметни екскурзии*. В зависимост от мястото на провеждането си екскурзиите биват в природата, в промишлени или селскостопански предприятия, в културни институти и др.

Използването на екскурзията в обучението по „Околен свят“, „Роден край“, „Човекът и природата“, „Човекът и обществото“

Екскурзиите могат да се провеждат до по-близки и до по-далечни обекти – в училищния двор или на близката улица. В основата на учебните екскурзии стои решаването на задачите на обучението и възпитанието, а не разходката и забавлението. Играта също присъства по време на екскурзията в първи и втори клас, но тя се явява като допълнение на основната учебна работа. Екскурзията се използва и при запознаването с природния облик на родината, с по-забележителните географски обекти и области в страната.

Още в първи клас у учениците се формират представи за някои форми на земната повърхност (планина, равнина), за видовете водни басейни. С помощта на екскурзията могат да се формират начални представи за изучаваните обекти. Учениците наблюдават форми на земната повърхност или водни басейни, които се намират в близост до родното им място.

В трети клас започва системното запознаване с географията на България. То продължава и в четвърти клас, където се разширява обемът от знания. За ефективното осъществяване на задачите на обучението е необходимо учениците да се запознаят непосредствено с изучаваните географски обекти. Чрез екскурзията учениците добиват представа за забележителностите първо в най-близката до тяхното родно място местност.

С помощта на по-далечни екскурзии учениците се запознават с някои географски и исторически обекти или области, с някои от селищата в България и с тяхната история. Получената визуална информация улеснява усвояването на учебното съдържание и позволява у учениците да се формират ясни и точни представи за природния облик на родината, както и за историческите събития. За допълването и уточняването на детските представи за историческите събития може да се организира екскурзия до исторически или археологически музей, до места, свързани с някое историческо събитие, до паметници на архитектурата от различни епохи, до паметници, посветени на определено историческо събитие.

Екскурзията може да се използва и във връзка с темите, посветени на празниците и обичаите, чествани в родния край и в страната. Това могат да бъдат екскурзии до етнографски музей, до дома на частен колекционер, където децата да разгледат носии, типични за областта, уреди от бита на хората през различните епохи и др.

Екскурзиите сред природата дават възможност на учениците да се запознаят с природните обекти в тяхната естествена среда, да наблюдават природните

явления. Чрез непосредствено наблюдение в природата децата получават знания за изменението и развитието на организмите в различна среда. Провеждат се екскурзии до близки и достъпни за наблюдение екосистеми, като гората, полето, овощната и зеленчуковата градина. Чрез екскурзията учениците се запознават с организмите, които обитават тези екосистеми, с някои особености в тяхното развитие, с приспособленията им за живот в съответната среда. Екскурзиите, провеждани през различни сезони, дават възможност на учениците да се запознаят с измененията, които настъпват в природата през различните годишни времена. Те позволяват да се разширяват и задълбочават представите на децата за периодичните явления в природата. Наблюденията през различните сезони се извършват на едно и също място, над едни и същи обекти с цел да се проследи настъпилото изменение.

Екскурзията, като организационна форма на обучение, е особено необходима в обучението по предмета „Човекът и природата“, тъй като в учебното съдържание за трети и четвърти клас са включени и сведения за някои растения и животни, които са непознати за учениците. В хода на екскурзията децата биха могли да ги наблюдават, да се запознаят с външния им вид, с начин им живот, с тяхното развитие. Важно условие към екскурзиите в природата е учителят да насочи вниманието на учениците към достъпни взаимовръзки между явленията, да ги запознае с някои закономерности в природата. По този начин се стимулира логическото мислене на учениците.

При разгръщането на темите за труда на хората могат да се провеждат екскурзии до полето, до близката ферма, до пекарна за хляб, където да наблюдават трудовата дейност на хората, да се запознаят с труда на хората в търговията и услугите, да посетят пощата.

Учебната екскурзия може да бъде използвана и при запознаването на учениците с улиците в родното селище, да добият представа за транспортните средства, които се движат в селището, да се упражняват по време на екскурзия и в правилата за безопасно движение по улиците. Резултатите от наблюденията на учениците могат да се използват по време на урока, като се засегне и темата за опазването на чистотата на улицата.

Елементи на годишния и предварителния план на екскурзията

Учебното съдържание по „Околен свят“, „Роден край“, „Човекът и природата“, „Човекът и обществото“ предлага богати възможности за използването на екскурзията като организационна форма на обучение. Това поставя изискването още в началото на учебната година учителят да състави годишен план на екскурзиите, като подбере темите, по които е най-удачно да се използва тази форма на обучение. Освен *годишен план* необходимо е да се състави конкретен *предварителен план* на всяка екскурзия.

Той може да съдържа следните елементи:

- набелязва се темата на екскурзията;
- определя се целта на екскурзията;
- конкретизират се задачите на екскурзията;
- определят се етапите, през които ще протече екскурзията;
- учителят посещава мястото, което ще бъде наблюдавано;
- набелязват се обектите, които ще бъдат наблюдавани;
- издирва се допълнителна литература по темата, която ще бъде засегната по време на екскурзията;
- учителят прави подбор на методите, които ще използва по време на екскурзията;
- избира се мястото, на което ще се проведат уводната и заключителната беседа;
- на учениците се съобщава целта на екскурзията, дават се указания какво точно ще бъде наблюдавано, какви материали трябва да носят със себе си;
- формулират се конкретните задачи, които ще се поставят пред учениците, определят се въпросите, които ще бъдат задавани.

Наблюдението като доминиращ емпиричен метод за дидактически изследвания

При екскурзията наблюдението доминира в учебната работа, като се допълва от останалите методи. Под наблюдение обикновено се разбира „планомерно, повече или по-малко продължително възприемане, даващо възможност да се проследи протичането на някакво явление или на измененията, които се извършват в обектите на възприемането; наблюдението е активна форма на сетивно познание, която има за цел да натрупа факти, да образува първоначални представи за обектите от обкръжаващия свят. Наблюдението е възприемане, тясно свързано с мисленето. Необходимостта от широко използване на метода „наблюдение“ се обуславя от самия характер на процеса на познанието в обучението. Той допринася както за разширяване на сетивния опит на учениците, така и за развитие на техните умствени способности. Непосредствено изучаване на многообразните явления от природата и обществото обогатява и разширява възприятията и представите на учениците за тях, развива тяхната наблюдателност и логическото им мислене. Колкото по-богато е сетивното познание, толкова по-благоприятни възможности се създават за умственото развитие. Спонтанни наблюдения ученикът извършва ежедневно. Придобитите по този път познания обаче невинаги са осъзнати и достоверни. Наблюдението, като метод на обучение, се основава на целенасочените, организираните от учителя наблюдения. Те могат да се провеждат под негово непосредствено ръководство или самостоятелно, включително и по инициатива на самите ученици. При организираното наблюдение учителят обикновено подгот-

вя учениците за неговото осъществяване, по време на самото наблюдение ги насочва към възприемане на съществените свойства на предметите и явленията, което позволява те самостоятелно да формулират и обобщят получените резултати.

Наблюденията могат да бъдат по-продължителни или краткотрайни. По-продължителните наблюдения обикновено се провеждат самостоятелно от учениците над натуралните обекти при реалните им условия на съществуване – в гората, на полето, на училищния участък и пр. Те обаче се ръководят от предварително даден им или съставен от тях план, като накрая обобщават получените резултати. По време на наблюденията те водят дневници или записват данните в специални тетрадки. Най-често самостоятелните наблюдения са индивидуални, но могат да се провеждат групови и фронтални наблюдения, като учениците изпълняват единни или диференцирани задачи. Краткотрайни наблюдения могат да се провеждат в класни условия, по време на екскурзии и др.

Наблюденията могат да се провеждат с различна цел и да предшестват, съпровождат или да завършват изучаването на един или друг учебен материал. Тяхната ефективност зависи преди всичко от правилния подбор на обектите за наблюдение, от подготовката на учениците за провеждане на наблюдението, както и от включването им в активна изследователско-проучвателна дейност под ръководството на учителя. Методът наблюдение обикновено се съчетава с различни други методи на обучение, като най-често се използва при екскурзиите с учебна цел.

Етапи на учебната екскурзия

Всяка екскурзия протича в определена последователност. Набелязват се няколко етапа.

- а) Учителят запознава учениците с обектите или явленията, които ще бъдат наблюдавани.
- б) Извършва се целенасочено наблюдение.
- в) Наблюдението е съпроводено с беседа, по време на която се анализират съществените признаци, сравняват се характерните белези на обектите, което дава възможност на учениците да ги възприемат в тяхната цялост и да ги отличават от останалите обекти.
- г) След приключването на беседата може да се извърши събирателска дейност (ако тя е включена в предварителния план).
- д) Организирант се някои подходящи за темата дидактични игри, които позволяват да се затвърдят получените знания, като се създаде приятна атмосфера.
- е) Провежда се заключителна беседа, по време на която се обобщават резултатите от наблюдението и от обсъждането.

След провеждането на екскурзията по време на уроците се извършва подробно обсъждане на резултатите от проведеното наблюдение.

Екскурзията, като организационна форма на обучение, намира широко приложение при запознаването на учениците от начален етап на основната образователна степен с природната и обществената среда. Тя предоставя необходимата нагледна опора за теоретичните знания, които учителят поднася по време на уроците. Това определя нейната значима роля в обучението по „Околен свят“, „Роден край“, „Човекът и природата“, „Човекът и обществото“.

THE EXCURSION – A MOTIVE FOR INCREASING COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS FROM PRIMARY SCHOOL IN THE FOLLOWING SUBJECTS: “HOMELAND”, “AMBIENT WORLD”, “MAN AND NATURE”, AND “MAN AND SOCIETY”

Abstract. In order to love his homeland a man should first know it. Excursions are the most preferred manner of education by students from primary school, from 1st to 4th grade. During excursions, children's interest is highly increased, the knowledge and concepts are easily and naturally gained, the excursion is an effective form of training and education of adolescents. The essay examines the significance of excursions for training purposes of the following school subjects “Ambient World”, “Homeland”, “Man and Nature”, “Man and Society”, the excursion types, problems, methods, and successive stages of a school excursion, preliminary preparation of teacher and students, excursion types according didactic goals, the use of excursion in teaching in “Homeland”, “Ambient World”, “Man and Society”, and “Man and Nature”, elements of annual and preliminary plan of the excursion, and monitoring as a dominating empirical method for didactic researches.

✉ **Ms. Kamelia Lubenova Angelova**

Head teacher (Primary School Education)

2nd High School “Academician Emilian Stanev”

36, General Souvorov St.

Sofia, Bulgaria

E-mail: 2sou.sofia@gmail.com